

Östhammar – arkeologi i Norra Tullportsgatan och kvarteret Färgaren

Arkeologisk schaktningsövervakning

RAÄ Börstil 141:1
Östhammars kommun
Uppland

Hans Göthberg

Östhammar – arkeologi i Norra Tullportsgatan och kvarteret Färgaren

Arkeologisk schaktningsövervakning

RAÄ Börstil 141:1
Östhammars kommun
Uppland

Hans Göthberg

Omslagsbild: Utsnitt ur karta över Östhammar från 1822 (LMM 03-ÖSS-2) som visar den västra delen av staden, med bebyggelsen främst liggande längs gatorna. Utanför tomterna fanns hagar och odlingsmark (markerad med gröna avgränsningar). Flera av schakten för fjärrvärmen gick i dessa hagar och de bakre delarna av tomterna.

Upplandsmuseets rapporter 2018:02
ISSN 1654-8280

Fotograf och bearbetning av foton där inget annat anges: Hans Göthberg
Planframställning där inget annat anges: Hans Göthberg
Granskning: Anna Ölund

Allmänt kartmaterial: © Lantmäteriet, dnr I2014/00634.

© Upplandsmuseet, 2018

Upplandsmuseet, Drottninggatan 7, 753 10 Uppsala
Telefon 018 – 16 91 00
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Sammanfattning	6
Inledning	7
Arbetsföretaget, förutsättningar och genomförande	7
Bakgrund	9
Tidigare undersökningar	9
Undersökningsresultat	10
Diskussion och tolkning	13
Administrativa uppgifter	15
Referenser	15
Bilaga	16

Sammanfattning

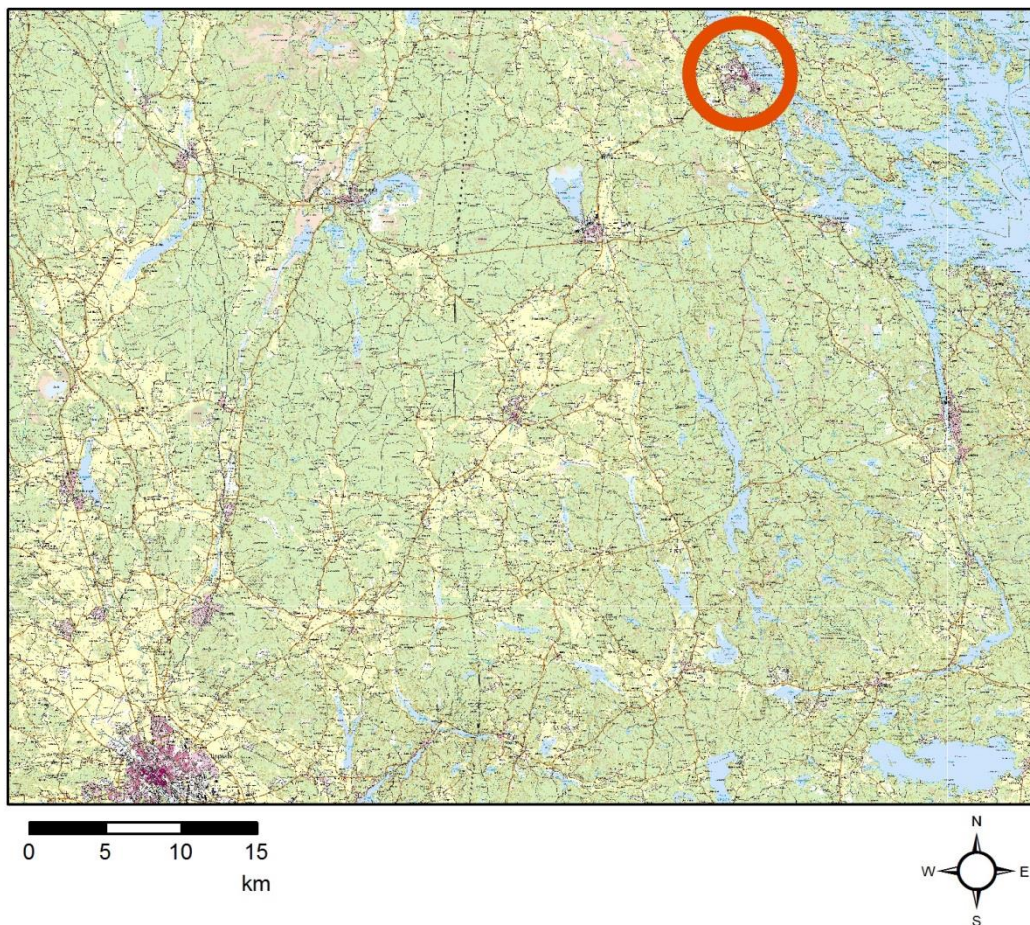
Upplandsmuseets avdelning Arkeologi gjorde i oktober 2017-januari 2018 en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning i Östhammar. Övervakningen företogs inom den västra delen av fornlämningen Börstil 141:1, som utgör den äldre utbredningen av Östhammars stad. Schaktningsövervakningen skedde i samband med att rör för fjärrvärme skulle grävas ned. Sammanlagt grävdes ca 420 m schakt, främst i gatumark i Norra Tullportsgatan och Rådhusgatan-Klockstapelsgatan, men även i kvarteret Färgaren.

En mycket stor andel av schakten för fjärrvärmen visade sig ligga i områden där andra ledningar redan fanns. Enbart vid Norra Tullportsgatans anslutning till Borgmästarplan fanns omrörda kulturlager. Främst i kvarteret Färgaren fanns lager med mylla. Dessa bör kunna sättas i samband med att dessa områden enligt karta från 1822 till stor del utgjordes av hagar eller odlingsmark tillhörande staden, samt bakre del av tomter.

Inledning

Upplandsmuseets avdelning Arkeologi utförde under perioden oktober 2017 till januari 2018 en arkeologisk undersökning i form av en schaktningsövervakning i Östhammars tätort inom fornlämningen Börstil 141:1 (fig 1, 3). Orsaken till undersökningen var att Neova AB skulle lägga ner rör för fjärrvärme. Arbetet har skett efter Länsstyrelsens beslut (dnr 431-6416-16; 2017-09-11). Projektledare var Hans Göthberg, som även skrivit rapporten.

Figur 1. Karta över den nordöstra delen av Uppsala län med Östhammar markerat med röd cirkel. Skala 1:500 000.

Arbetsföretaget, förutsättningar och genomförande

Fjärrvärmeledningen anslöt vid Borgmästarplan till tidigare anlagd ledning i de norra delarna av Östhammar (Syse 2015). Den nu aktuella etappen omfattade schakt i gatumark i Norra Tullportsgatan, Rådhusgatan och Klockstapelsgatan, samt inom kvarteret Färgaren (fig. 3). Schakten var 0,8-1,2 m breda och 0,6-1,0 m djupa.

I arbetet med fjärrvärmeledningen ingick schaktning, rörläggning och återfyllning av schakt. Eftersom dessa moment pågick under tre månaders tid var den arkeologiska schaktningsövervakningen inte kontinuerlig, utan varierade i omfattning.

Styrande var om arkeologiskt intressanta företeelser observerades. Regelbunden kontakt hölls med ansvariga för schaktningsarbetet i fält, varefter besök gjordes på platsen.

Eftersom arbetet med ledningen var utdraget över lång tid växlade också de vädermässiga förutsättningarna. Från slutet av november var marken tidvis snötäckt och tjälad (fig. 2). I synnerhet det sistnämnda innebar att förutsättningarna för arkeologiska observationer i schakten försämrades, mot bakgrund av att schaktningsarbete inte följdes kontinuerligt.

Schakten mättes in manuellt, observationer av påförda lager och naturligt underlag dokumenterades genom beskrivningar och fotografier. Beskrivningar av observationer redovisas i Bilaga.

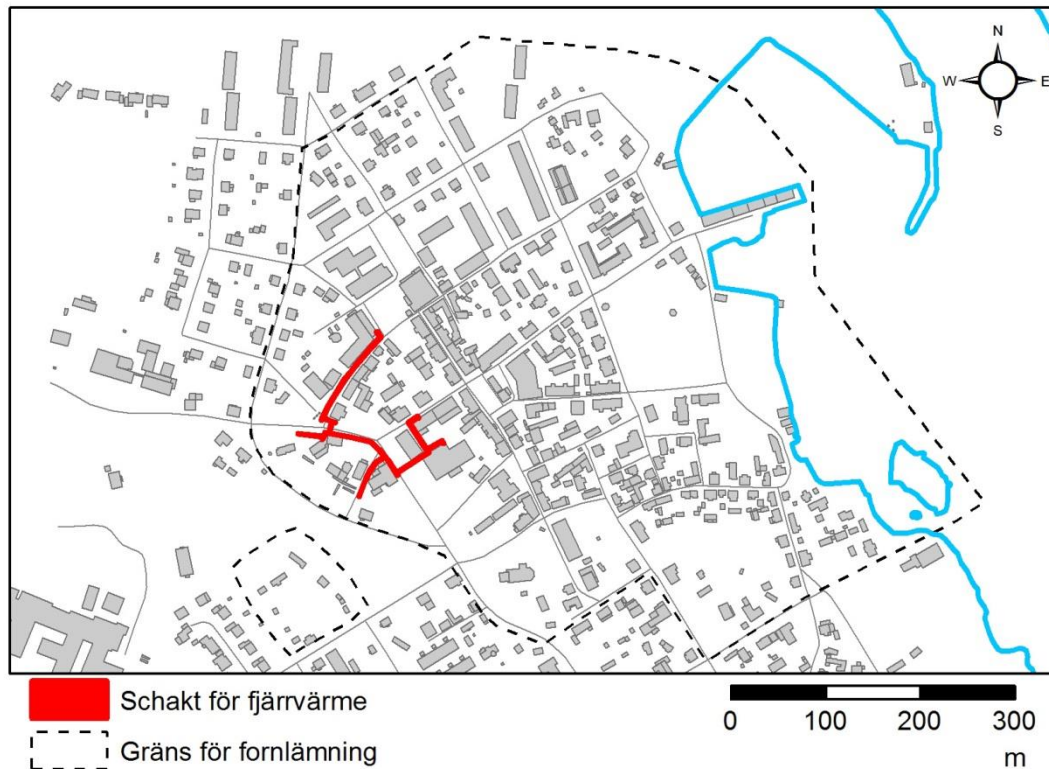

Figur 2. När schakten i kvarteret Färgaren grävdes rådde vinterförhållanden. Foto mot nordöst.

Bakgrund

Tidigare undersökningar

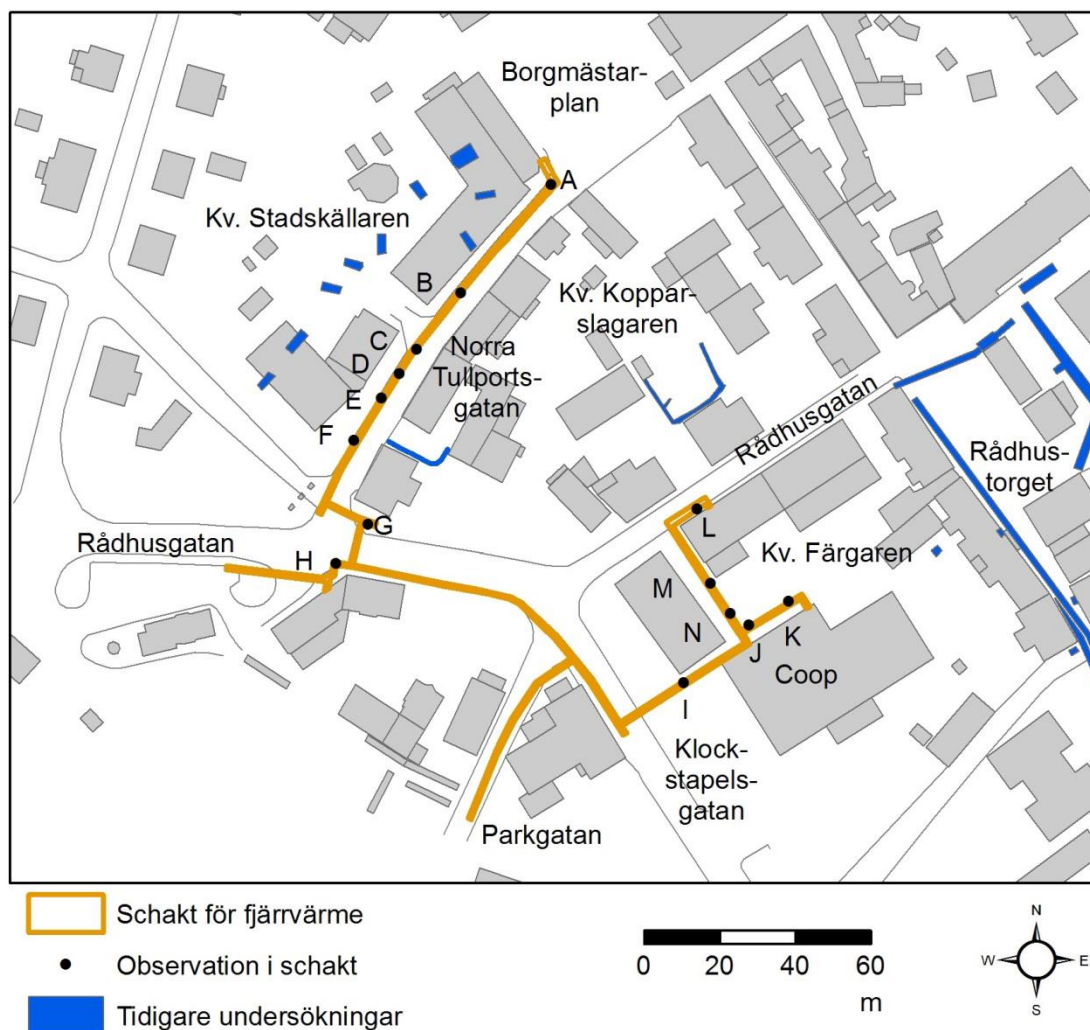
Ett fåtal arkeologiska undersökningar har gjorts i de närmaste omgivningarna till schaktet för fjärrvärmeledningen (fig 4). I kvarteret Stadskällaren påvisades kulturlager från 1700-1800-tal vid en undersökning 1980 (Söderberg 1985 s. 49). Vid en undersökning i den västra delen av kvarteret Kopparslagaren 1989 påträffades kulturlager med porslin och tegelflis (Roslund 1989). I den östra delen av samma kvarter påträffades kulturlager med rikligt med tegel vid en schaktningsövervakning 2005. I lagret fanns keramik som kunde dateras till 1700-talet (Olsson 2006). I kvarteret Färgaren påträffades kulturlager i ett mindre schakt vid en undersökning 1987-88. I lagret påträffades fragment av ett passglas, vilka brukar dateras till 1500-1600-tal. Över kulturlagret fanns en tunn brandhorisont med kol och sot (Åstrand 1996 s. 15).

Figur 3. Plan över centrala Östhammar med schakten för fjärrvärme och gränsen för fornlämning Börstil 141:1, äldre utbredning av Östhammars stad. Skala 1:8 000.

Undersökningsresultat

Schaktningen och därmed också schaktningsövervakningen inleddes 17 oktober 2017 i den nordöstra delen, vid Norra Tullportsgatans anslutning till Borgmästarplan. I **Norra Tullportsgatan** fram till korsningen med Rådhusgatan grävdes ca 110 m schakt (fig. 4). Eftersom schaktet löpte i gatan fanns omfattande störningar genom nedgrävningar för andra ledningar (fig. 5).

Figur 4. Sträckning för schakten för fjärrvärme, observationer (A-N) i schakten samt tidigare undersökningar i närområdet. Skala 1:2 000.

På två platser (punkt A, E) noterades spår av äldre aktiviteter. I den östligaste delen av schaktet (punkt A) fanns på en 2 m lång sträcka ett 0,2 m tjockt omrört kulturlager med inslag av murbruk och tegelfragment direkt på uppstickande berggrund. Längre västerut i Norra Tullportsgatan (punkt E) fanns i den norra schaktkanten på en 5 m lång sträcka ett 0,4 m tjockt lager med sandig mylla. I botten av lagret fanns en sotlins. I övrigt gick schakten i omrörd fyllning, men naturligt underlag kunde konstateras på några platser. Vid punkt A och C låg berggrunden på 0,6 m respektive 0,85 m

Figur. 5. Schaktet i Norra Tullportsgatan vid punkt C och D går till stor del i störningar. Foto mot nordöst.

djup (se Bilaga). På andra platser (punkt B, D) utgjordes naturligt avsatta lager av sand på 0,75 m djup. Förekomsten av berg avspeglar att Borgmästarplan ligger på en svag höjd, medan Norra Tullportsgatan ligger i västsluttning.

I **Rådhusgatan**, **Klockstapelsgatan** och **Parkgatan** grävdes ca 200 m schakt. Dessa var grävda i omrörda massor (punkt G, H). Enbart på den norra sidan av Rådhusgatan påträffades naturligt avsatta lager, med sand på 0,6 m djup (punkt G).

Slutligen grävdes i december 2017 och januari 2018 ca 110 m schakt i **kvarteret Färgaren**, inklusive ett mindre stycke i den del av Rådhusgatan som mynnar i Rådhusorget (fig. 4). Schakten grävdes i parkeringsplatser och gångvägar invid bebyggelse. I detta avsnitt hade störningar för andra ledningar mindre omfattning och fanns främst invid befintliga byggnader och i det korta schaktet i Rådhusgatan (punkt L). Det naturliga underlaget utgjordes av sand på 0,4-1,0 m djup (punkt I, J, K, M, N).

I schakten fanns under ytliga bärlager med grus även bevarade lager med mylla, men var brutna av några ledningsschakt. I den västra delen av schaktet (punkt I) fanns på en ca 10 m lång sträcka ett 0,4 m tjockt lager med myllblandad sand. I de östra (punkt J, K) och norra (punkt M, N) delarna av schaktet fanns ett relativt sammanhängande lager med mylla på en ca 35 m lång sträcka. I den östra delen av schaktet (punkt J, K) var lagret med mylla 0,2 m respektive 0,3 m tjockt (fig. 6). Eftersom lagret var tjälat gick det inte att konstatera vilka eventuella andra inslag som fanns i lagret (fig. foto2). I den norra delen av schaktet (punkt M, N) var lagret 0,2 m tjockt. Eventuella andra inslag än mylla i lagret gick inte att fastställa eftersom lagret var tjälat, förutom att det fanns inslag av grus i lagret vid punkt M (fig. 7).

Figur 6. I kvarteret Färgaren (punkt J) fanns ett lager med mylla. Foto mot nordväst.

Figur 7. I kvarteret Färgaren (punkt M) fanns ett lager med mylla med grusinslag. Foto mot nordöst.

Diskussion och tolkning

Schakten för fjärrvärme visade att de berörda delarna i stor utsträckning var störda av nedgrävningar för befintliga ledningar. Eftersom en stor del av sträckningen gick i gatumark var detta i och för sig förvånande. Enbart i mindre delar fanns avlagringar som avspeglade äldre aktiviteter. På en plats fanns inslag som kan indikera kulturlager,

Figur 8. Utsnitt av karta över Östhammar från 1822 över delen väster om Rådhusorget (i högra kanten). Av gatenätet existerade 1822 enbart Norra Tullportsgatan och Drottninggatan med Rådhusorget. Områden på kartan med grön gräns markerar hagar eller odlingsmark, medan tomtmark kring bebyggelsen har brun markering. De grävda schakten (blå linje) berör båda dessa slags mark. Indikationer i schakten på bebyggelse infaller i tomtmark. Lagren med mylla i schakten sammanfaller till stor del med hagar, förutom i den norra delen av kvarteret Färgaren där de ligger inom tomtmark. Skala 1:2 000.

vid Norra Tullportsgatans anslutning till Borgmästarplan (punkt A). Inget daterande material påträffades där. Eftersom kulturlager från 1700-1800-tal påträffats i det angränsande kvarteret Stadskällaren kan lagret i det nu aktuella schaktet eventuellt ha ett liknande ursprung.

De övriga observationerna gällde lager med mylla, med ringa kulturindikerande inslag. Dessa lager sammanfaller rumsligt sett till stor del med marker av agrar karaktär, som hagar och jord tillhörande staden, enligt en karta från 1822 över Östhammar (fig. 8). Till en mindre del låg de påträffade lagren med mylla i tomtmark. Eftersom tomternas bebyggelse främst låg invid Drottninggatan och Rådhusorget, fanns lagren med mylla i den bakre delen av tomterna, där de kan avspegla verksamheter snarare än bebyggelse. Platsen med indikationer på bebyggelse låg inom tomtmark. Kartan visar också att bara Norra Tullportsgatan av dagens gatunät existerade 1822.

De topografiska förhållandena och särskilt naturligt avsatta avlagringar belystes också av schakten. De uppstickande berghällarna i Norra Tullportsgatan är en del av den bergklack som finns under Borgmästarplan, vilken påträffats vid fjärrvärmeschaktningen 2015 (Syse 2015).

Administrativa uppgifter

Plats: Östhammar 7:14 m.fl., Börstils socken, Östhammars kommun, Uppsala län.

Fornlämningstyp: Börstil 141:1

Undersökningstyp: Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning.

Orsak till undersökning: Schaktning för fjärrvärme

Uppdragsgivare: Neova AB

Fältarbetsperiod: 17 oktober 2017 – 11 januari 2018.

Upplandsmuseets projektledare: Hans Göthberg

Upplandsmuseets diarienummer: Ar 604-2017

Upplandsmuseets projektnummer: 8657

Länsstyrelsens diarienummer och beslutsdatum: dnr 431-6416-16; 2017-09-11.

Dokumentationsmaterial: Förvaras i Upplandsmuseets arkiv.

Fynd: Inga fynd tillvaratogs.

Referenser

- Olsson, R. 2006. Ett 1700-talslager i Östhammar. Schaktningsarbeten för bergvärme i kv Kopparslagaren. Upplandsmuseet. Rapport 2006:03.
- Roslund, Y. 1989. Rapport. Schaktningskontroll. Uppland, Östhammar, Kv Kopparslagaren 30:9, 30:12. Riksantikvarieämbetet.
- Syse, B. 2015. Östhammar. En arkeologisk övervakning i samband med anläggande av ny fjärrvärme. Upplandsmuseets rapporter 2015:34.
- Söderberg, S. 1985. Östhammar, Öregrund. Medeltidsstaden 63. Rapport RAÄ och SHM.
- Åstrand, J. 1996. Staden på Gullskäret. En arkeologisk undersökning i Östhammars stadskärna. Riksantikvarieämbetet, UV Uppsala Rapport 1996:28.

Lantmäterimyndigheten Uppsala län

Östhammars stad

Arealavmätning 1822 03-ÖSS-2

Bilaga

Observationer

Punkt	Lager	Naturligt underlag
A	0,4 m under markyta omrört kulturlager, 0,2 m tj, med murbruk, tegel.	0,6 m dj, berg
B	Bärlager och fyllning i ledningsschakt.	0,75 m dj, sand
C	Bärlager och fyllning i ledningsschakt.	0,85 m dj, berg
D	Bärlager och fyllning i ledningsschakt.	0,75 m dj, sand
E	0,35 m under markyta sandig mylla, 0,4 m tj, sotlins i botten.	Ej nådd
F	Bärlager och fyllning i ledningsschakt.	Ej nådd
G	Bärlager och fyllning i ledningsschakt.	0,6 m dj, sand
H	Bärlager och fyllning i ledningsschakt.	Ej nådd
I	0,6 m under markyta, myllblandad sand, 0,4 m tj.	1,0 m dj, sand
J	0,4 m under markyta, mylla (tjälad), 0,2 m dj.	0,6 m dj, sand
K	0,1 m under markyta, mylla (tjälad), 0,3 m tj.	0,4 m dj, sand
L	Fyllning i ledningsschakt	Ej nådd
M	0,4 m under markyta, grusig mylla (tjälad), 0,2 m tj.	0,6 m dj, sand
N	0,3 m under markyta, mylla (tjälad), 0,2 m tj.	0,5 m dj, sand

